

Artuklular'dan Günümüze Mardin'de Mûsikî Kültürü ve Mûsikîşinaslar

Hüseyin Akpınar¹
Egecan Aydın²

Özet

Eski Yunanlılar'ın Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgeyi "Mezopotamya" olarak adlandırması tarihte birçok efsaneye konu olmuştur. Mezopotamya ovalarına bakan bir dağın tepesinde kurulan Mardin şehri, tarihsel süreçte birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Her uygarlık, Mardin'e kendi kültüründen izler bırakmıştır.

Birbirinden farklı birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Mardin'de bu sayede mûsikîsel açıdan kültürel bir zenginlik oluşmuştur. Ezan sesinin çan sesine karıştığı, insanların birbirlerine hoşgörü ile yaklaştığı Mardin'de mûsikî, kültürlerin etkileşimi sonucu yeni bir hale bürünmüştür. Arap kültürünün baskınlığı, diğer kültürlerde olduğu gibi mûsikîde de öne çıkmıştır. Mûsikîdeki Arap kültürünü Kürt, Türk ve Süryânî kültürleri de izlemektedir.

Mûsikî, sesler arasındaki anlam ilişkisidir. Kültür, bir yerde yaşayan toplumun ortaya çıkardığı değerler bütünüdür. Mûsikî kültürü ise toplumların yaşantılarının sesler aracılığıyla çıkan anlamlarıdır. Artuklular döneminden günümüze kadar Mardin'de birçok mûsikî kültürü oluşmuş ve bu kültürün oluşturduğu birçok mûsikîşinas yetişmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Artuklular döneminden günümüze Mardin'deki mûsikî kültürünü ve bu kültürün yetiştirdiği mûsikîşinasları belirtmektir.

Anahtar Kelimeler: Artuklu, Mardin, Mûsikî, Mûsikî Kültürü, Mûsikîşinas, Dini Mûsikî.

1 Doç. Dr., Harran Üniversitesi Türk Dini Müsiki Anabilim Dalı
e-mail: akpinar64@hotmail.com

2 Egecan Aydın, Mardin Kızıltepe Şenyurt İlkokulu, Sınıf Öğretmeni
e-mail: egecanaydin@hotmail.com

From The Artuks To The Present Music Culture and Musician Mardin

Abstract

The name of the ancient Greeks as op “Mesopotamia” was the subject of many legends in history. The city of Mardin, founded on the top of a mountain overlooking the Mesopotamian plains, hosted many civilizations in the historical process. Every civilization left its mark on Mardin.

Mardin, which hosts many different civilizations, has created a cultural richness in this sense. In Mardin, where the voice of azan interfered with the sound of the bell, and people approached each other with tolerance, music became new as a result of the interaction of cultures. The dominance of Arab culture, as in other cultures, came to the fore as well. Kurdish, Turkish and Syriac cultures follow the Arab culture in Turkish music.

Music is the relation of meaning between sounds. Culture is the sum of the values that the living society creates. Musical culture is the meaning of societies experiences through voices. Many Müsiki cultures have been formed in Mardin until the present day from the Artuks to the present day.

The aim of this study Artukids musical culture in today's era of Mardin and to specify the musicians raised in this culture.

Key Words: Artuklu, Mardin, Music, Music Culture, Musician, Religious Music.

Giriş

Milletlerin en belirleyici öğeleri kültürü ve dilidir. Dil ve kültür, birbirinden ayrılamaz bir bütündür; birbirlerini tamamlayıcıdır. Her milletin kendine özgü konuştuğu bir dili ve bu dil çerçevesinde şekillenen kültürü vardır. Müsiki bu dil ve kültür çerçevesinde şekillenen bir öğedir. M.Ö. 4500'lerden günümüze kadar Mardin birçok millete ev sahipliği yapmıştır (Dolebeni, 1972, s. 43).

Milletlerin kültürünü belirleyen “dil” unsuru müsikideki temel farklılaşmayı da belirler. Mardin'in Arap toplumlarına yakınlığı ve aynı zamanda geçmişte Mardin'de birçok Arap uygarlığının bulunması gibi faktörler doğrultusunda, şehir hayatındaki müsiki yaşamında icrâ edilen şarkıların çoğu Arapça'dır.

Mardin ve çevresinde yaşayan halk ağırlıklı olarak Arap ve Kürt kökenlidir. Merkezde Araplar, ilçelerinde ağırlıklı olarak Kürtler ikâmet etmektedir. Bu durum Mardin'de kültür çeşitliliğini oluşturmuştur. Aynı anda Arapça, Kürtçe ve Türkçe dilleri insanlar arasında konuşulmaktadır. Dillerdeki bu farklılık kültüre de yansımıştır. Halkların kendilerine mâl ettikleri şarkılar, türküler, ağıtlar gibi sözlü edebiyata ait formlar hem Arapça hem Kürtçe hem de Türkçe söylenerek kültürel bir çerçevede ve aynı zamanda birbiriyle etkileşimde bulunarak günümüze kadar gelmiştir.

Mardin’de farklı kültürdeki insanların bir arada yaşaması kültürel etkileşimi doğurmuştur. Bu durum “Türk-Kürt-Arap” kaynaşması olarak mûsikîde de görülmektedir. İcrâlarda sık kullanılan Türk mûsikîsi makamlarından “hüzzam, segâh, uşşâk, sabâ, rast, hicaz, bayâtî” gibi makamlar, bu kültürlerin etkisiyle farklılaşmıştır. Bu durum ortaya, “Arap” yönü ağır basan, yeni bir sentez doğurmuştur. Mezkûr makamların yanında sadece Mardin ve çevresinde karşılaşılabilecek makam isimleri görülmektedir. Bir kalıp ezgi görünümünde olan bu makamlar Türk mûsikîsindeki gibi teorize edilmemiştir. Yöreye özgü makamlar, “mensuri³, şelgai⁴, hâkimi⁵, dîvan⁶, ibrâhîmî⁷, zengûle⁸” şeklinde ifade edilebilir (Aydın, 2018, s. 26).

Mardin’de asırlardır farklı kültürlerin bir arada yaşaması kültürel etkileşim ile birlikte kültürel çeşitliliği de ortaya çıkarmıştır. Hoşgörü içinde yaşayan, “Kürt, Alevi, Ermeni, Dom, Süryânî, Arap, Mahalleme, Türk, Çeçen, Keldanî, Süryânî Kadim, Nasturi, Şemsi, Yezidi, Yahudi, Katolik, Protestan (Mak, 2017, s. 60-69)” toplumlarının oluşturduğu kültür sentezine örnek olarak evlilik düğünleri ve sünnet merasimleri gösterilebilir. Mardin düğünleri, salı gününden cumartesi gününün sabahına kadar devam etmektedir (Özcoşar, 2007, s. 366, 367). Aynı zamanda düğünler, eğlenceli, davullu ve zurnalı olmaktadır (Güler, 1998, s. 59). Sünnet merasimleri ise çocuk yedi yaşına gelmeden önce, genellikle cuma günleri, cuma namazından sonra yapılmaktadır. Çocuk salâvat ve tekbir ile sünnet edilmektedir. Bu merasimlerde genellikle “İşşak” adı verilen saz heyeti bulunmaktadır. Bu heyet “keman, cümbüş, ud ve darbuka” gibi icracılardan oluşmaktadır. Birkaç saat çalgı çalıp oynandıktan sonra mevlid okutulmaktadır (Öztürkatalay, 1995, s. 273, 274).

Kürt aşiretlerinde gezgin halk hikâyecileri olan “Dengbej”ler⁹ vardır. Dengbejler, eski hikâyeleri veya güncel olayları ezgisel şekilde uzun uzun anlatmaktadırlar. Hikâye aralarında şarkı ve lavik havaları da okunmaktadır. Günümüzde Mardin’de dengbejlerin sayısı oldukça azalmıştır.

Mardin’de Eğlence Merkezli Mûsikî Kültürü

Mardin, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Artuklular döneminde bölgenin önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Bu önemli kültür merkezi Mardin’de, XVII. yüzyılda Arap-Fars mûsikî geleneğinin etkileri görüldüğü ifade edilmektedir (Behar,

- 3 Türk mûsikîsi makamları içinde hicaz ailesi makam grubuna benzemektedir (Öztürkatalay, 1995, s. 273, 274).
- 4 Türk mûsikîsinde uşşak, hüseyinî, gülizar, bayâtî ve muhayyer makamlarının bir sentezi gibidir (Mak, 2017, s. 83, 84).
- 5 Türk mûsikîsinde hüzzam makamına yapısal olarak benzerlik gösterir (Mak, 2017, s. 83, 84).
- 6 Uşşâk makamına benzemektedir. Türk mûsikîsinde bir form olan dîvan, şekil bakımından şarkı gibidir (Aydın, 2018, s. 25).
- 7 Şekil bakımından uşşak makamına benzemekte ve çıkıcı bir özellik göstermektedir (Aydın, 2018, s. 26).
- 8 Hicaz ailesi makam grubunda yer alır (Aydın, 2018, s. 26).
- 9 Bölgede genellikle erkek icracılar için kullanılan dengbej tabiri, kadın icracılar için de kullanılmaktadır. Kürtçede denge, “ses”; beje ise “söylemek” anlamına gelmektedir. İki farklı kelimenin birleşiminden oluşan bu kelime, “ses söylemek, söz söylemek” gibi anlamlara gelmektedir (Mak, 2017, s. 11).

2010, s. 149). Bununla birlikte, Süryânî müsikisi, geleneksel Kürt müsikisi, Osmanlı-Türk müsikisi ve son dönem popüler müsikî örnekleri, Mardin müsikisini besleyen kollar arasında yer almaktadır (Mak, 2017, s. 81, 82).

Mardin'deki eğlence merkezli müsikî kültürü çoğunlukla düğünlerde görülmektedir. Fasıl olarak ifâde edilen ve erkekler arasında yapılan toplantılar, fasıl makamlarının birbirine bağlanarak söylenmesi ile oluşan "Devir", akşam başlayıp gecenin bir vaktine kadar süren "Leyli", düğünden sonra gerdek gecesi sabahı kadınlar arası yapılan müsikîli eğlence programı "Sabahi" ve yine kadınların başka zamanlarda kendi aralarında yaptığı özel müsikîli eğlence olan "Derderbaba" Mardin müsikî kültürünün önemli birer parçasıdır. Bu kültürde Mardin'e özgü, bazı müsikî uygulamaları görülmektedir. Bu uygulamalar arasında Osmanlı-Türk, İran ve Arap müsikisinde var olan "peşrev, taksîm, şarkı, dîvan, gazel" gibi bazı formlar kullanılmaktadır. Ancak, bunlar bütünüyle adlandırıldıkları formun özelliklerini taşımamaktadırlar. Peşrev, yörede icrâ edilen bir oyun havasının, ritmik olarak daha ağır çalınan haline denilmektedir (Mak, 2017, s. 86, 87).

Mardin müsikî kültüründe ana saz olarak "ud, cümbüş, keman, cura, tanbur, def, darbuka" vardır (Öztürkatalay, 1995, s. 253). Günümüzde bu saz gurubuna "kanun, rebap, bağlama, gitar, org, kaval" sazları da katılmıştır. Kırsal bölge düğünlerinde Arap toplumlarının başlıca sazları davul ile zurna; Kürt toplumlarının başlıca sazları ise rebap ile kemençedir (Mak, 2017, s. 166).

Mardin'deki müsikî kültürünü tarlalarda ve bağlarda da görebiliriz. Özellikle Kürt toplumunda erkeklerin söylediği "Lavik havaları" buna örnektir. Lavik havaları, genellikle acıklı bir olayı anlatır; "aşk, sevgi" konularını işler. Lavik havalarının yanında oyun havaları da vardır. Belirli bir ritmik kalıbı olan oyun havalarının en güzel örneklerinden biri "Halay"dır. Oyun havaları bazen sözlü bazen de çalgılıdır. "Bablekan, Şerizbin, Cerani, Çepikoy, Halefi, Şegavi, Torivani, Kaftar, Keçiğe" oyun havalarından bazılarıdır.

Mardin'de eğlence merkezli müsikî kültürüne ait kırık hava, oyun havası ve beselenmiş türkü olmak üzere şu eserler söylenebilir: "Ah Gönül Yarası, Ah Lımın, Arabım Fellahi (Mak, 2017, s. 166), Arap Kızı Meryemo, Askerlik, Ay Gördüm Allah (Mak, 2017, s. 165), Bahar Geldi, Bas'luth E'mo Di'let'tөг (Mak, 2017, s. 166), Benim Yarım, Berde Berde, Bu Gece, Çaldığım Bağlama, Çapkın Hovarda, Dalal, Dalali Lo, Damdan Dolan Gel, Digel Yanıma, Dolanır Dolanır, Esmersin Çok Güzelsin, Esmerani, Esmer Güzeli, Gülüm Bana Baksana, Halaya Kalkmış, Hanımey, Hasen, Hınne¹⁰, Hizzi Yamo, Hzeli Barto Bu Hago (Mak, 2017, s. 176), Iddıra (Mak, 2017, s. 166), Kara Gözlerin, Kirpiklerin Ok Mudur, Komşu Kız, Kum Mın Cembî, Mahubiti Is Semre Esmer Yarım, Mahlenizden Geçende, Mar-

10 Hınne türküsü Mardin kına gecelerinin vazgeçilmez eserlerinin başında gelir. Bu türkü eşliğinde gelin evine kına yakmaya gidilirken damat evinde de damada kına yakılır. Bu türkünün hikâyesine gelince, gelin evine giden kabile, Mardin'de sadece kına yoğurmak için imâl edilen kalaylanmış bakır leğeni ve kınayı orta yere serer ve yoğurmak için bekler. Gelin tarafı neden kınayı yoğurmaya başlamadıklarını güzel bir dörtlük ile dile getirir. Damat tarafı da gelin hanımı aralarına almadan başlamayacaklarını aynı şekilde bir dörtlük ile dile getirir. Böylece gelin de aralarına katılır ve kına töreni karşılıklı atışmalarla devam eder. Hem türkü söylenir hem de kına yakılır (Çuha, 2006, s. 57).

din Dağ Yamacında, Mardin'in Esmer Gülü, Mardin Kapı Şen Olur (Mak, 2017, s. 169, 170), Mar Mar Zemeni, Meryeme, Mardinli Zeyno, Meryemti, Msakri A Hulme (Mak, 2017, s. 165), Nurey, Oy Beni Beni, Oy Memo, Sabiha¹¹, Sallana Sallana Nece Ser Ave¹², Semire, Sensizlik, Şevko, Taey Kil Habbeytuki, Yola Çıktım Mardin'e, Al Asforiye, Cined Dar, Çiftetelli, Gelin Karşılması¹³, Mardin Peşrevi¹⁴, Nur Yasemin, Rast Gazel, O Nasıl Bakış Baktın, Raks El Havanım¹⁵, Rast Oyun Havası, Reyhani¹⁶, Sen Baharı Andırırısın, Sorarım Sorarım Çibu Hale Te¹⁷, Subuhi, Tarco D-Marde Şaynoyo (Mak, 2017, s. 170), Teri Ye Hamame, Tislemin, Yu Yu, Bak, Bir Güzel Gördüm, Gelin Hastayım Gözlerine, Havar, Gülme Ha Gülme, Mardin Dağlarında, Şu Mardin'in Kızları, Mardin'e Güz Geliyor, Mardinli, Peygamber Ocağı, Sabiha Mardin Gülü, Savurkapı Mahallesinde, Sen Olasan, Sorarım, Yağmur Yağar Dağlara, Zeko, Zeynebe" (Çuha, 2006, s. 9-177).

Mardin'de Dinî Mûsikî Kültürü

Mardin'de dinî mûsikî kültürü içerisinde "mevlidhânlık" önemli bir yer teşkil etmektedir. Günümüzde geleneğin yaşayan temsilcileri bulunmaktadır.¹⁸ Mardin'de mevlidhânlık, usta-çırak ilişkisi içinde hocadan talebeye meşk usulü aktarılan bir gelenektir. Mardin merkezde Cevat Aygüler ile Hâfız Mehmet Ali Demir, Nusaybin ilçesinde Mehmet Güler günümüzde yaşayan ve geleneği devam ettiren mevlidhânlara örnek verilebilir.

Müslüman halkın dinî merasimlerinde kullanılan sazlar genellikle "halile ve erbane" dir (Mak, 2017, s. 85). Bu ritim aletleri genellikle ilâhîlere eşlik etmektedirler. Dinî merâsimlerde okunan eserler genel olarak şuşuller (Arapça ilâhiler), Kürtçe ve Türkçe ilâhilerdir.

Mardin'de dinî mûsikî kültürü içinde mekânların ayrı bir önemi vardır. Mardin Ulu Câmii'nde bayram günlerinin sabahları minâreden sabah namazından önce

- 11 Sabiha, Mardin merkez mûsikî kültüründe toplu icrâ geleneği içinde yer alan ve en popüler eserlerinden biridir. Dügünlerde, diğer özel gün ve gecelerde yapılan mûsikîli eğlencelerde sıkça icrâ edilir. Dinleyenler buldukları yerden ya okuyarak ya da alkış ile eşlik ederler. Sabiha'nın Arapça, Kürtçe ve Süryânice notaları Mahir Mak'ın "Müziğin Çokkültürlü Kodları" adlı doktora tezinde mevcuttur (Mak, 2017, s. 147-152).
- 12 "Sallana Sallana Meçe Ser Ave", Türkiyeli Kürtler'in yaşadığı her coğrafyada icrâ edilir. Mardin kırsal mûsikî kültürü içinde icrâlarına sıkça rastlanır (Mak, 2017, s. 160, 161).
- 13 Gelin karşılması, gelin damat evine getirilirken icrâ edilen bir ezgidir. Gelin damat evine ilk ayak bastığında, bu en güzel ve en coşkulu ezgi ile karşılanır. Gelin de bu coşkulu nağmeleri duyarken az önce ayrıldığı baba evinden duyduğu üzüntünün yerini hemencecik sevinç alır ve damat evine gülerek ayak basar (Çuha, 2006, s. 121).
- 14 Mardin'de düğünler Mardin peşrevi diye bilinen eserle başlar (Çuha, 2006, s. 123).
- 15 Rast oyun havası diye bilinen bu oyun havası Mardin'de bayanların oynadığı bir ezgidir. Reyhani, bir erkek oyunu olarak bestelenmiştir (Çuha, 2006, s. 128).
- 16 Reyhani, Mardin mûsikîsinin en klasik eserlerinden biridir. Peşrev formunda olduğu gibi dört bölümden oluşmaktadır. Geçmiş 1800 yıllarına dayanmaktadır. Bestecisi bilinmemektedir (Çuha, 2006, s. 135).
- 17 Bu eserin icrâ mekânı özel eğlence zamanları ve düğün yerleridir (Mak, 2017, s. 157).
- 18 Mardin'in de içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu bölgesinde günümüzde icra edilen yirmi beş adet mevlid vardır (Tıraşçı, 2013, s. 211). Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde -özellikle Mardin merkez- Ahmed İbn-i Hacer el-Heytemî'ye ait Arapça, "en-Ni'metü'l-Kübrâ Ale'l-Âlem Fî Mevlidi Seyyidi Veledi Âdem" isimli eser okunmaktadır (Tıraşçı, 2013, s. 229). Mardin'de mevlidler günümüzde Arapça, Kürtçe ve Türkçe olarak okunmaya devam etmektedir (M. A. Işık, kişisel iletişim, 6 Ocak 2018).

fasıl halinde sırasıyla, “temcid, istiğfar, istiğfar duası, tekbir, kaside, ezan, salâvat, ferâciye¹⁹” icrâ edilir (M. A. Demir, kişisel iletişim, 5 Temmuz 2016). Bunun yanında, Ramazan ayları boyunca öne çıkan kariler Kur’an-ı Kerim tilâvetinde bulunmaktadır. Reyhaniye Câmii, bu geleneğin en yaygın olduğu yerlerden biridir (M. A. Demir, kişisel iletişim, 30 Haziran 2016). Yine Reyhaniye Câmii’nde, uzun zamandır her perşembe ikindi namazından sonra cemaat cumhur halde, “salât-ı kemâliye” formunu icrâ etmektedir (Aydın, 2018, s. 176). Ramazan ayları içinde yaz mevsimine denk gelen günler Kasımiye Medresesi’nin avlusunda teravih namazları kılınmaktadır. Teravih namazının terviha denilen aralarında icrâ edilen, “salât-ı ümmiye, salât-ı kemâliye, merhaba ve elvedâ Ramazan ilâhileri” Mardin’deki teravih namaz geleneğinin aynı zamanda işleyişine bir örnektir. Kasım Tuğmaner Câmii, Kâdirî ve Rifâî tarikatına mensup cemaatin adeta buluşma yeridir (Ş. Biltekin, kişisel iletişim, 15 Mayıs 2016).

Mardin dinî müsikisinde, ülkemizin diğer bölgelerinde unutulmaya yüz tutmuş bazı formlar hala canlılığını sürdürmektedir. “Sâlat-ı kemâliye, ferâciye, temcid” formları buna örnektir. Mevlid formunun Mardin’de ayrı bir yeri vardır. Doğum, vefat, sünnet, bayram, evlilik düğünü gibi önemli zamanlarda insanların toplanmasıyla icrâ edilen mevlid, Mardin’de önemli bir kültürdür. Mardin’de günümüzde mevlidi genellikle Hâfız Mehmet Ali Demir, Adnan Oyman, Zeki Çalka ve Abdullatif Bilgin gibi meşhur mevlidhânlar okumaktadır.

Mardin’de dinî müsikî kültürü içinde, Mardin’e özgü bir tavır çerçevesinde icrâ edilen “Yusuf Kıssası²⁰”, dinî müsikî örneklerinden biridir. Kıssa, Kur’an-ı Kerim’in kıraat tarzından farklı bir tarzda icrâ edilmektedir. Okuyucu, Kur’an-ı Kerim tilâvetinden ziyâde, genişlemeyen ve birbirini takip eden, daha dar bir makamsal örüntü içinde, öykü anlatır gibi bir icrâda bulunmaktadır. Bu formun Mardin’de ortaya çıkmasında, bir yandan şehirdeki “Hikâye Geceleri (Abdülhadioğlu, 2016, s. 243-257)” geleneğinin öbür yandan da şehrin Arap nüfusunun etkisiyle varlığını güçlü bir şekilde sürdüren Kur’an kültürünün önemli bir etkisi vardır. Ancak yerel kültürün giderek zayıflamasıyla, tıpkı “Hikâye Geceleri” geleneği gibi “Yusuf Kıssası” icrâsına da günümüzde pek az rastlanmaktadır.

Mardin dinî müsikî kültürü içinde “salâ ve salâvatlar” önemli bir yer tutmaktadır. Salâ ve salâvatları canlı tutan, câmidde bu türleri birlikte icrâ eden Mardin halkıdır (Aydın, 2018, s. 179).

Geçmişten Günümüze Mardinli Müsikişinaslar

Mardin’de Artuklular döneminden günümüze birçok müsikişinas yetişmiştir. Bunların Mardin ve yöresi müsikî kültürüne hem nazarî hem de amelî olarak katkıları olmuştur. Bunlardan bazıları hakkında aşağıda bilgi verilmektedir:

19 Feraciye, Mardin merkez, Nusaybin ve Midyat ilçelerinde okunmaktadır (Akpınar, 2008, s. 190).

20 “Yusuf Kıssası”, Kur’an-ı Kerim’deki “Yusuf Süresi”ni kapsar.

Ali Mardinî: Mardin Artukluları kölelerinden biridir. Udi olan Ali Mısır'daki Memluk sultanına hediye edilmiştir. Ali, sultanının ölümü üzerine kederinden udunu kırmıştır (Uslu, 2011, s. 175).

Karatoğanoğlu Mehmed: Mardin Artukluları sarayında “çengi” lakabıyla şöhret bulmuştur. Çeng çalmada usta olan Karatoğanoğlu Mehmed, XIII. yüzyılda Mısır sultanı Nasır tarafından Kahire'ye davet edilerek sarayda mûsikî öğretimiyle vazifelendirilmiştir (Uslu, 2011, s. 178).

Safiyuddîn el-Hıllî: Artuklu devletiyle yakın ilişkisi olmuştur. Sultanlara yazdığı methiye şiirleriyle meşhur olan Safiyuddîn, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) övdüğü bir kasîdesinde mevlid formunun özelliklerini kullanmıştır. Ayrıca mûsikîye dair *Fâidetü fi'l-Enğâm ve Tertîbihâ ale'l-Burûc* adlı bir eserin olduğu ifade edilmektedir (Bakırcı, 2003, s. 127).

Abdullah Mardinî: Artuklu hükümdarı Necmeddin Gazi'nin oğludur. Mısır ve Şam'a yetişmesi için pek çok kimseyi yollamıştır. Bunların başında Abdullah Mardinî gelmektedir. Abdullah'ın sesi, nağmesi ve ud icrasının iyi seviyede olduğu ifade edilmektedir (Dolapönü, 1972, s. 54).

Asıl ismi, “Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah bin Halil bin Osman el-Mardinî”dir. Dimaşk'ta müezzinlik yapmıştır. Mûsikî, astronomi ve matematikle ilgilenmiştir. Babasının da Tabilhâne'de davulcu olduğu rivayet edilmektedir. Mûsikî hakkında yazdığı şiir formundaki eseri “Urcûze Fi'l Musika”, Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. “Mukaddime Fî Kavânîni'l-Enğam (Ağırakça, 2006, s. 260)” ve onun açıklamasını yaptığı “Urcûze Fî Şerhi'n-Nağamât (Turabi ve diğerleri, 2017, s. 45)” eserleri mevcuttur. 1406 yılında vefat etmiştir (Uslu, 2011, s. 211).

Şemseddin Mardinî: Anadolu Selçukluları din âlimlerinden biri olan Mardinli Şemseddin, tanburidir. Bu enstrüman bir bağlama da olabilir. Tanburunu bir an bile yanından ayırmayan Şemseddin, kendisini bu yüzden eleştirenlere, onun Allah'ı (c.c.) övdüğünü söylemiştir (Uslu, 2011, s. 186).

Yûsuf el-Mardinî: Mardinli bir aileye mensuptur. Asıl ismi, “Abdullah İbni Halil İbni Yusuf Cemaleddin el-Mardinî (el-Fârûkî, çev. 1997, s. 478)”dir. Mûsikîşinas olan babası tarafından Şam'da Kur'an okuyucusu olarak yetiştirilmiştir. Emeviyye Câmîi'nde müezzinlik yapmıştır. Astronomi, matematik ve mûsikî ile ilgilenmiştir. Yûsuf el-Mardinî'nin mûsikî sahasında iki eseri mevcuttur. Bunlardan “El-Lafzu'r-Râ'ik Fî Mevlidi Hayri'l-Halâ'ik (Ağırakça, 2006, s. 260)”, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) doğum günü törenlerinde icrâ edilecek mevlid benzeri nazım ve nesir karışımı bir çalışmadır. “Mukaddime Fî Kavânîni'l-Enğam²¹” ise mûsikî makamlarını Fars sisteminden farklı biçimde takdim etmektedir. Eser Arap mûsikî kültüründe büyük ilgi görmüştür. 1406 yılında vefat etmiştir (Fazlıoğlu, 2003, s. 52).²²

Kara Mehmed: Mardin'de doğmuştur. 1640 yılında tahta çıkan Osmanlı hükümdarı Sultan İbrahim Han döneminde İstanbul'da yaşamıştır. Dönemin başta

21 “Mukaddime Fî Kavânîni'l-Enğam” adlı mûsikî eseri, Yûsuf el-Mardinî'ye nispet edildiği gibi Abdullah Mardinî'ye de nispet edilmiştir. Bu konuda kesin bir bilgi elde edilememiştir.

22 Aynı şahıs, “Abdullah bin Halil el-Mardinî” ismiyle de bilinmektedir (Behar, 2010, s. 149).

gelen müsikî üstadlarından dersler almıştır. Sesi, sedası güzel olan ve okuyuş tarzı beğenilen Kara Mehmed, aynı zamanda iyi bir bestekârdır. Uşşâk ve Bayati makamlarında bestelediği murabbalarının güfteleri bilinmektedir. Bunların haricinde müsikî ilminin kaidelerine uygun on kadar bestesi daha vardır. İrfan sahibi insanlar onun eserlerini beğenmişler ve onun bu konuda üstad olduğuna hükmetmişlerdir. (Behar, 2010, s. 264).

Sırrızâde Ali İçinsel: 1860 yılında Mardin'de doğmuştur. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı olan **İçinsel**, yazdığı lirik şiirler ve müsikîşinaslığı ile tanınmıştır. 1914 yılında vefat etmiştir (Çınarbaş, 2012, s. 1).

Abdurrahman İnan: "Hâfız Abde" olarak bilinir. 1896 yılında Mardin'de doğan İnan, on dört yaşında hâfız olmuştur. Abdurrahman İnan'ın makam bilgisi iyi seviyededir. Kur'an-ı Kerim'i makamla icrâ ettiği zaman seslere hatasız basmasıyla ün salmıştır. Ulu Câmii'de Kur'an ve eski Türkçe hocalığı yapmıştır. 1982 yılında Mardin'de vefat etmiştir (Çınarbaş, 2012, s. 2, 3).

Abdulkerim Atasayar: 1905 yılında Mardin'de doğmuştur. Halk arasında "Kermo İzzayid" olarak tanınmıştır. Ulu Câmii'nde müezzinlik yapmıştır. İcrâcılık yapmış, ritim ve def çalmıştır. İcrâ ettiği tüm makamları, makamların özelliklerini bozmadan yorumlamıştır. 1975 yılında Mardin'de vefat etmiştir (Çınarbaş, 2012, s. 4).

Kemal Heve: Mardin'de doğmuştur. İyi bir makam icrâcısıdır. Özel müsikî oturumlarında bulunmuştur. Yaşadığı dönemde, halk arasında mevlidhan olarak bilinmektedir (Çınarbaş, 2012, s. 5). Ulu Câmii'nde müezzin ve imam görevlerinde bulunmuştur. İcrâlarında mikrofon kullanmamıştır. Sesi herkesi etkilemiştir (U. Aydınöz, kişisel iletişim, 17 Ocak 2018). Emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşmiş, orada vefat etmiştir (M. A. Demir, kişisel iletişim, 3 Haziran 2018).

Mehmet Ürün: Müsikî çevrelerinde "Ebu Aziz" olarak anılan Mehmet Ürün, 1919 yılında Mardin'de dünyaya gelmiştir (Çuha, 2006, s. 183). Müsikîye ilgisi çocukluk yıllarında başlamıştır. Def ve darbuka çalmayı çocukluk yıllarında öğrenen Mehmet Ürün, müsikî üstatlarından Mıksi Rezzuk²³'ün çocukları Zeki Tume Tüfenkçi²⁴, Cemil Tüfenkçi²⁵, Cercis Heço (Uslubaş) ve Corç Eriyer ile düğünlere gitmiştir. Arap ve Türk müsikîsinin usûl ve makamlarını hem hanende hem de sazende olarak, ustalıkla icrâ eden Mehmet Ürün, Medrese Câmii'nde fahri olarak, öğle ve ikinci vakitlerinde ezan icrâ etmiştir. 1996 yılında Mardin'de vefat etmiştir (Noyan, 2013, s. 133, 134).

23 Mıksi Rezzuk, yörede müsikîşinas kimliği ile takdir görmüştür. Mıksi Rezzuk'un üç evladı olan Tuma, Zeki ve Cemil Mardin'de, Arap-Fars etkisinin görüldüğü makamları en ince ayrıntısına kadar ve en güzel yorumlarla icrâ etmişlerdir (Mak, 2017, s. 114).

24 Zeki Tume Tüfenkçi, yaşadığı yıllarda kardeşleriyle kurmuş olduğu müsikî topluluğu ile yörede ün salmıştır. Kurdukları müsikî topluluğunda, kendisi keman, ağabeyi Cemil cümbüş, diğer kardeşleri Zeki ise tef çalmıştır. Tuma ve Zeki kardeşlerin solist olduğu topluluk düğünler ve müsikîli özel organizasyonların vazgeçilmez topluluğu olmuştur (Mak, 2017, s. 114).

25 Cemil Tüfenkçi, Mardin Keldanilerinden Katolik Mor Hirmiz Kilisesi muhasebecisidir (Mak, 2017, s. 114).

Mehmet Esad Aydınöz: 1920 yılında Mardin’de doğmuştur. Ulu Câmii’nde otuz üç yıl imamlık yapmış bir mevlidhândır. Mehmet Ali Demir, Zeki Çalka ve Adnan Oyman gibi günümüzde Mardin dinî mûsikisinde öne çıkan mûsikîşinasların hocasıdır. Ulu Câmii’nde sürekli talebe yetiştirmiştir. Talebelerine dinî eğitimin yanında mûsikî eğitimi de vermiştir. Yaşadığı dönemde Hâfız Kemal Hava, Hâfız Şeyhmus Ensari, Hıdır Kedino başta olmak üzere talebeleriyle birlikte yaklaşık yirmi kişilik bir ekip olarak mevlidlere katılmıştır (U. Aydınöz, kişisel iletişim, 17 Ocak 2018).

Halil Bilgin: 1923 yılında Mardin’de doğmuştur. Cizre Ulu Câmii’nde göreve başlamıştır. Mardin merkezde çeşitli câmilerde görev yapmıştır. Yaşadığı dönemde çok sık olmamakla birlikte mevlidlere katılmıştır. Katıldığı mevlidlerde genellikle başlangıç bölümünü icrâ etmiştir. Mûsikî eğitimi aldığı belirli bir hocası yoktur. Halil Bilgin, Şehidiye Câmii’nde görevdeyken 1987 yılında vefat etmiştir (A. Bilgin, kişisel iletişim, 6 Ocak 2018).

Şeyhmus Tatlıdede: 1934 yılında Mardin’de doğmuştur. Dinî mûsikî eğitimi ile mevlidhanlık icâzetini hocası Abdurrahman İnan’dan meşk ederek almıştır. Hâfız olan Şeyhmus Tatlıdede, Mardin’de çeşitli câmilerde görev yapmıştır. Abdurrahman İnan, Mehmet Emin Aydınöz, Mehmet Ali Demir ile birlikte mevlidlere katılmıştır. 1990 yılında Kasım Tuğmaner Câmii’nde görevde iken vefat etmiştir (M. S. Tatlıdede, kişisel iletişim, 9 Ocak 2018).

Cevat Aygüler: 1939 yılında Mardin’de doğmuştur. Yaklaşık elli yıldır Mardin’deki mevlidlere mevlidhan olarak katılmaktadır. Birlikte mevlidlere katıldığı isimler şu şekildedir: Abdurrahman İnan, Kermo İzzayid, Kemal Heve, Mehmet Ürün, Mehmet Esad Aydınöz, Halil Bilgin, Şeyhmus Tatlıdede, Mehmet Ali Demir. Aygüler’in gelenek içinde belli bir hocası olmamıştır. Mevlidlere birlikte iştirâk ettiği mevlidhanlardan görüp öğrendiği kadarıyla bilgisi vardır. Mehmet Ali Demir kadar makam bilgisi ve icrâ kabiliyetine sahip değildir (C. Aygüler, kişisel iletişim, 18 Şubat 2018).

Mehmet Güler: 1940 yılında Mardin’de doğmuştur. Nusaybin Zeynel Abidin Câmii emekli müezzindir. Çocukken geçirdiği bir rahatsızlık sonucu gözlerini kaybetmiştir. Hâfızlığı, hocası Abdurrahman İnan’dan tamamlamıştır. Mevlidhânlığı hocası ile birlikte katıldığı mevlid merasimlerinden meşk ederek öğrenmiştir. Mardin’de mevlidhânlık geleneğini yaşatan birkaç mevlidhândan biridir. Nusaybin’de ikâmet etmektedir (M. Güler, kişisel iletişim, 14 Eylül 2018).

Mehmet Ali Demir: 1943 yılında Mardin’de doğmuştur. Ulu Câmii emekli müezzindir. Bebekliğinde geçirdiği bir hastalık sonucu gözlerini kaybetmiştir. Hâfızlığı, hocası Mehmet Esad Aydınöz’dan duyarak tamamlamıştır. Mevlidhânlığı ise yine hocası ile birlikte katıldığı mevlid merasimlerinden meşk ederek öğrenmiştir. Mevlidhânlık geleneğinin yaşayan son ve en önemli temsilcilerinden biri olan Demir, günümüzde mevlid merasimlerine iştirâk etmekte ve Mardin merkezde yaşamını sürdürmektedir (Aydın, 2018, s. 187, 188).

Zeki Çalka: 1944 yılında Mardin'de doğmuştur. Mehmet Esad Aydınöz'den dinî müsiki eğitimi almıştır. Mehmet Ali Demir ve Adnan Oyman ile birlikte mevlidlere katılmaktadır. Mardin'de Şehidiye Câmii'nde uzun süre imam olarak görev yapmıştır (Z. Çalka, kişisel iletişim, 6 Ocak 2018).

Hasan Yenigün: 1957 yılında Mardin'de doğmuştur. Fuat Yağcı Câmii'nde imam olarak görev yapmaktadır. Ulu Câmii'nde uzun yıllar görev yapmıştır. Dinî müsiki bilgisini Mehmet Esad Aydınöz'den meşk etmiştir. Genellikle görev yaptığı câmi-de mevlidlere katılmaktadır (H. Yenigün, kişisel iletişim, 8 Ocak 2018).

Adnan Oyman: 1958 yılında Mardin'de doğmuştur. Reyhaniye Câmii'nde uzun yıllar imam olarak görev yapmıştır. Günümüzde Mehmet Ali Demir ve Zeki Çalka ile birlikte mevlidlere katılmaktadır. Dinî müsiki bilgisini Zeki çalka, Mehmet Ali Demir ve Cevat Aygüler ile katıldığı mevlidlerden edinmiştir (A. Oyman, kişisel iletişim, 6 Ocak 2018).

Mezkûr müsikişinaslardan Ali Mardinî, Karatanoğlu Mehmed, Safiyyuddîn el-Hillî, Abdullah Mardinî, Şemseddin Mardinî ve Kara Mehmed'in vefat tarihleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Sonuç

Mardin'in günümüzde kültürel açıdan zengin olması, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesinin tarihsel süreçte -M.Ö. 4500'lerden günümüze- birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasının bir sonucudur. Bu sayede, kültürel zenginlik müsikişel zenginliği de doğurmuştur. Süryânî ve Ermeni kilise müsikisi, geleneksel Kürt müsikisi, Osmanlı-Türk müsikisi ve son dönem popüler müsiki örnekleri, Mardin müsikisini besleyen kollar arasında yer almaktadır.

Artuklular döneminden günümüze kadar Mardin'de önemli bir müsiki kültürü oluşmuş ve birçok müsikişinas yetişmiştir. Mardin müsiki kültüründe ağırlıklı olarak Arap, Kürt, Türk ve Süryânî etkileri görülmektedir. Mardin müsikisinde "Türk-Kürt-Arap" ezgi motifleri göze çarpmaktadır. Türk müsikisi makamlarından "hüzzam, segâh, uşşâk, sabâ, rast, hicaz, bayati" gibi makamlar icralarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu makamların yanında sadece Mardin'de karşılaşılabilecek makam isimleri görülmektedir. Mardin'de yöreye özgü makamlar, "mensuri, **şelgai**, hâkimi, dîvan, ibrahîmî, zengûle" şeklinde ifade edilebilir.

Mardin'de asırlardır farklı kültürlerin bir arada yaşaması kültürel etkileşim ile birlikte kültürel çeşitliliği de ortaya çıkarmıştır. Hoşgörü içinde yaşayan toplumlarının oluşturduğu kültür sentezine örnek olarak sünnet ve düğünler gösterilebilir. Davullu ve zurnalı olan Mardin düğünlerinde "Işşak" adı verilen saz heyeti olur. Bu heyette "keman, cümbüş, ud ve darbuka" icracıları olmaktadır.

Mardin'de, Kürt aşiretleri arasında gezgin halk hikâyecileri olan, eski hikâyeleri ezgisel şekilde uzun uzun anlatan, hikâye aralarında şarkı ve lavik okuyan "Dengej"ler vardır.

Mardin'deki mûsikî kültürü kilise, manastır, câmi, medrese, türbe, ev, düğünler, tarla ve bağlarda görülmektedir. Mardin mûsikî kültüründe ana saz olarak “ud, cümbüş, keman, cura, tanbur, def, darbuka” vardır. Günümüzde bu saz gurubuna “kanun, rebap, bağlama, gitar, org, kaval” sazları da katılmıştır. Dinî merasimlerde kullanılan sazlar, inançlar arasında değişkenlik gösterir. Müslümanlar dinî törenlerinde “halile ve erbane” kullanırken; Hıristiyanlar -özellikle Protestanlar (Mak, 2017, s. 85)-yaptıkları dinî törenlerde birçok enstrüman kullanmaktadır.

Mardin'in Arap toplumlarına yakınlığı, geçmişte Mardin'de birçok Arap uygarlığının bulunması gibi faktörler doğrultusunda, şehir hayatındaki mûsikî yaşamında icra edilen eserlerin çoğu Arapça'dır. Mardin'de dinî olmayan mûsikî kültürüne ait kırık hava, oyun havası ve bestelenmiş türkü olmak üzere birçok eser vardır.

Mardin'de dinî mûsikî kültürü içerisinde “mevlidhânlık” önemli bir yer teşkil etmektedir. Günümüzde geleneği devam ettiren birçok mevlidhân bulunmaktadır. Mardin'de dinî mûsikînin icra edildiği mekânlar genel olarak câmilerdir.

Mardin dinî mûsikîsinde, “sâlat-ı kemâliye, ferâciye, temcid” gibi formlar hayatiyetini devam ettirmektedir. Bunun yanında ülkemizin diğer bölgelerinden farklı şekilde icrâ edilen, “salâ, salâvat” formları ve “mevlid” merasimlerinin ayrı bir yeri vardır.

Mardin'de dinî mûsikî kültürü içinde, Mardin'e özgü bir tavır çerçevesinde icrâ edilen “Yusuf Kıssası”, Mardin'in kültürel yapısı içinde örnek olarak verilebilecek özgün bir dinî mûsikî örneğidir. Yusuf Kıssası, genellikle mûsikîşinas din görevlileri ve mevlidhânlarca icrâ edilmektedir.

Kaynakça

Anskiklopediler

Fazlıoğlu, İ. (2003). Mardin Ulucamii. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=ihsan+fazlıoğlu> adresinden alındı.

Arşiv

- A. Bilgin (kişisel iletişim, 6 Ocak 2018)
- A. Oyman (kişisel iletişim, 6 Ocak 2018)
- C. Aygüler (kişisel iletişim, 18 Şubat 2018)
- M. A. Demir (kişisel iletişim, 30 Haziran 2016, 5 Temmuz 2016, 3 Haziran 2018)
- M. A. Işık (kişisel iletişim, 6 Ocak 2018)
- M. Güler (kişisel iletişim, 14 Eylül 2018)
- M. S. Tatlıdede (kişisel iletişim, 4/9 Ocak 2018)
- H. Yenigün (kişisel iletişim, 8 Ocak 2018)
- Ş. Biltekin (kişisel iletişim, 15 Mayıs 2016)
- U. Aydınöz (kişisel iletişim, 17 Ocak 2018)
- Z. Çalka (kişisel iletişim, 6 Ocak 2018)

Dergiler

- Abdülhadioğlu, A. (2016). "Mardin'deki Arapça Sözlü Kültürünün Korunmasında Hikâye Gecelerinin Rolü," *Mukaddime*, 7(243-257).
- Tıraşçı, M. (2013). "Güneydoğu Ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler Ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(209-236).
- Akpınar, H. (2008). "Bir Câmi Müsikisi Formu: Feraciye," *İSTEM İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi*, 11(189-194).

Kitaplar

- Bakırcı, S. (2003). *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul: Akademik Araştırmalar Yayınları.
- Behar, C. (2010). *Şeyhülislâm'ın Müziği 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk Musikisi ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Âsâr'ı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çınarbaş, A. (2012). *Geçmişten Günümüze Mardin Müzisyenleri*, Mardin: Soylu Matbaa Yayıncılık.
- Çuha, A. (2006). *Mardin Halk Müziği*, Mardin: Mardin Valiliği Kültür Yayınları.
- Dolebeni, M. H. (1972). *Tarihte Mardin*, İstanbul: Resim Ofset Matbaacılık.
- Dolapönü, M. H. (1972). *Tarihte Mardin*, İstanbul: Hilal Matbaacılık.
- el-Fârûkî, İ. R. el-Fârûkî L. L. (1997). *İslâm Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Güler, A. (1998). *Mardin Folkloru Gelenekler-Görenekler*, Ankara: Yorum Basın Yayın.
- Noyan, S. (2013). *Mezopotamya (El Cezire)'da Kültür, Kimlik, Dil ve Politika*, Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Özcoşar, İ. (2007). *Makalelerle Mardin Eğitim-Kültür-Edebiyat III*, 1. baskı, 4 cilt, İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın.
- Öztürkatalay, L. (1995). *Mardin ve Mardinliler*, İstanbul: Seçil Ofset Matbaa.
- Turabi, A. H. v.d.. (2017). *Türk Din Müsikisi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Uslu, R. (2011). *Selçuklu Topraklarında Müzik*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Tezler

- Aydın, E. (2018). *Mardin'de Dinî Müsiki (Hâfız Mehmet Ali Demir Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mak, M. (2017). *Müziğin Çokkültürlü Kodları; Mardin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yayımlar

- Ağırakça, A. (2006). "Mardinli Bazı İlim Adamları." *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin Haşimi Güneş. Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, http://acikerisim.ybu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/317/sempozyum_b15.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 25 Aralık 2017.